

Uçmağa Varmak Kitabı

Editörler

Emine Gürsoy-Naskali
Gülden Sağol -Yüksekkaya

KITABEVİ

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Emine Gürsoy Naskali • IX

Giriş

Gülden Sağol Yüksekaya • XIII

Ön Söz

Gülden Sağol Yüksekaya • XVII

ÖLMEK SÖZLÜĞÜ

Türklerde Ölümün Algılanışı

'Ölmek' Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle

Gülden Sağol Yüksekaya • 3

Karahanlı Türkçesinde Ölümle İlgili Ad Aktarmaları

Ahmet Demirtaş • 41

Gebermek Fiili

Hatice Şirin User • 67

Mezar Taşı Metinleri

Faruk Karaca • 75

ÖLÜM SONRASI

Ahwal-i Kıyamet Resimlerinde Ölüm Ve Ölüm Sonrası Hayat

Bahattin Yaman • 95

Ölüme Karşı Tavrın Almanın Estetiği

İlhan Genç • 119

MATEM

Türk Edebiyatında Ölüm Şiirlerinin Üslup Özellikleri

Orhan Kemal Tavukçu • 139

Klasik Türk Şiirinde Matemin Rengi

M. Esat Harmancı • 157

Türk Kültüründe Yas Rengi Olarak Mavi

Mustafa Durmuş • 171

Genç Ölümü Üzerine Yakılmış Ağıtlar

D. Ali Arslan • 181

ÖLÜM OLAYLARI

Günümüz Efsanelerinde Kentli Ölümleri

Çiğdem Kara • 201

Osmanlı Devletinde Kardeş Katli Uygulaması

Mehmet Akman • 227

Memlûk Toplum Hayatında Ölüm Olayları

Samira Kortantamer • 241

RUH HÂLİ

Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı

Ali Duymaz • 257

Halk Hikâyelerinde Ölüm Kavramının Tematik Değerlendirmesi

Ebru Şenocak • 283

Eski Türkçe Metinlerde Görülen Ölüm Habercisi Rüya

Serkan Şen • 299

Türk Edebiyatında Ölümlerini Tarihleyen Şairler

Rıza Oğraş • 307

Ferhad'ın İntiharının Divan Şiiri Aşk Anlayışına Etkileri

Halûk Gökâl • 313

Haşîşilerin Selçuklularla Mücadelelerinde İşledikleri

Cinayetlerin Değerlendirilmesi

Mustafa Kılıç • 339

Psikanalitik Bakış Açısından

Ölüm Dürtüsü Ve Kültüre Olan Yansımaları

Tevfika Tunaboylu-İkiz • 347

VASİYET

Eski Türklerde Vasiyetname Geleneği

A. Melek Özyetgin • 359

Türklerde Ölümün Algılanışı *'Ölmek' Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle*

Gülden Sağol Yüksekaya*

Ölmek, insan hayatının en önemli gerçeklerinden biridir. Ölümü kavradığı andan itibaren bu kavram, insanoglunun bütün varlığına egemen olmuş, bazen arzuya, genellikle de kaygıya dönüşmüştür.

Bu çok önemli olayın etrafında birtakım törenler yer almakta, dinî ve/veya büyüyle ilgili işlemler yapılmakta, ayrıca ölümü uzaklaştırmak ya da yönünü saptırmak için de bazı yöntemlere başvurulmaktadır: ölü evindeki yemek kaplarının boşaltılması, ölü yıkanırken ve cenaze geçerken uyuyan kimselerin uyandırılması, cenaze evden çıkınca ve kapı önünden tabut geçerken ardından su dökülmesi, ölüm olan mahalledeki su kaplarının boşaltılması, ölü yıkandıktan sonra su ısıtılan kazanın ters çevrilmesi gibi (Örnek 1979: 37-39). Ayrıca ölümü de dâhil ederek uğursuzluktan kaçınmak için bazı yollara başvurulur: Geceleyin evden ekşi hamur, tuz, sirke, süt, yoğurt, turşu, soğan, sarımsak, kara kazan vb. nesnelere verilmemesi, makas ağzı açıksa kapatılması, bir baş soğanın dilimlenip kibleye doğru atılması, köpek uluduğunda ayakkabının ters çevrilmesi gibi. İsimler konusunda da ölümden kaçınmak için çarelere başvurulduğu görülmektedir: "Hayatta kalsın" anlamını taşı-

* Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekaya, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.

yan *Durak*, *Durali*, *Duran*, *Durmuş*, *Dursun*, *Dursune*, *Yaşar*, *Dayandır*, *Ölmez*, *Turi*, *Turus*, *Turur*, *Turmis* vd. ile doğan çocuğun uzun yaşaması için konulan *Yüzyaşar*, *Binyaşar* gibi isimler oldukça yaygındır. Çocuğu yaşamayan ailelerin doğan çocuklarını satarak hayatta kalmasını sağlamaya çalışmaları, böylece *Satılmış*, *Satı* veya satın alan kişinin soyunu gösteren ismin verilmesi ya da *İtalmas* gibi kötü isim konulması da ölümü uzaklaştırmak için başvuru yollarındandır.

Güzel adlandırma ise kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve bütün dillerde rastlanan bir değiştirme olayıdır (Aksan 3: 100). Güzel adlandırmanın, kelimelerin olayları değiştirebileceğine inanılmasından dolayı doğmuş olduğundan yola çıkarsak hastalık ve ölüm için kullanılan birtakım kelimeleri daha kolay anlayabiliriz. Sevdiklerimize hastalık ve ölümü konduurmamız çok zordur. İşte bu sebeple hastalık isimlerinde oldukça yaygın olan güzel adlandırma, ölüm konusunda da karşımıza çıkarır. Tabii terbiyelilik çabası da birtakım değiştirmelere sebep olmakta, kelimenin söylenmesiyle dinleyende uyanacak kötü izlenim ve olumsuz duyguların giderilmesine çalışılmaktadır. Doğan Aksan hemen her dil birliğinde karşılaşılan bu çaba sonucunda, belli kavramlarda, eş anlamlı unsurlar sayılabilecek karşılıkların yerleşmiş olduğunu belirtmektedir (Aksan 3: 101). Dolaylı ifadelerin dışında, bunlar öyle yüksek sesle bağıra çağıra da ifade edilmez, fısıltıyla, dilimizin ucunda dolaştırarak söyleriz. Hatta ölümü her zaman kelimelerle de ifade etmeyiz, el, yüz ve vücut hareketlerine başvururuz.

Ölüm söz konusu olduğunda bu kavramın yaratacağı etkiyi azaltmak için ölmek yerine **hayata gözlerini yummak**, **sizlere ömür**, **son uykusuna yatmak** gibi kullanımlar ile **vefat etmek**, **irtihal etmek**, **irtihâl-i dâr-ı beka** eylemek, **emri hak vuku bulmak**, **merhum olmak** gibi yabancı karşılığı tercih, başvuru yöntemleri arasında başta gelmektedir [**irtihal etmek ölmek** (TS: 1098); **irtihâl-i dâr-ı beka eyle-** (Özdoğru 1958: 47); **maddî vücûdu aramızdan ufûl et-** (Özdoğru 1958: 47); **merhûm ol-** (Özdoğru 1958: 47); **mevta olmak Ölmek** (TTürk); **vefât bol-** (Eckmann 1956: 188/16), (Ölmez 1996: 473); ve-

fât it- 294/5 (Karamanlıoğlu 1989: 388); **vefat etmek** ölmek (TS: 2338); **vefat eyle-** Azeri Türkçesi; **vefât tap-** ölmek (Ölmez 1996: 473)].

Ölümün algılanışı insanın hayata bakış tarzına, inancına, yaşadığı hayatın şartlarına ve içinde bulunulan duruma göre değişiklik gösterir. Ölüm karşısında korkak ve karamsar olunabileceği gibi ölüm bir kurtuluş olarak görülebilir, hatta arzu edilebilir. Bazen de “bir avuç toprak olmak”, “yok olmak” ve “çürümek” olarak nitelendirilerek ölüm isyan edilir. Bazen ise ölüm, uzun bir rüyaya dalmak veya ebediyen uyumak olarak değerlendirilebilir.

İnanç ve zaman ayırımı yapmadan ‘ölmek’ karşılığında kullanılan kelimelerden hareketle Türklerde ölümün nasıl algılandığını göstermek üzere hazırladığım bu çalışmayı tarihî ve yaşayan Türk lehçelerindeki metin ve sözlükleri tarayarak oluşturmakla birlikte yaşayan lehçeler üzerindeki malzemeye yeterince ulaşamadığımı da itiraf etmeliyim. Bununla birlikte derlediğim malzeme, aslında burada işlediğim malzemenin kat kat üstündedir, ama ben buraya sadece toplayıcı olanları almayı tercih ettim. İnsan zihnini meşgul eden meselelerin başında geldiğini rahatlıkla söyleyebileceğimiz ölümün algılanışını yedi başlık altında topladım, ama şunu da belirtmeliyim ki aslında ölüm çok karmaşık bir konu olduğu için belli maddeler hâlinde toplamak o kadar da kolay değildir.

1. Ölümün Algılanışı

1.1. Ölümün Başka Bir Âlemde Yaşamaya Başlamak Olarak Algılanışı

1.1.1. Ölümünden sonraki dünyaya inanmanın bir izi olarak ölüm kavramı “öbür dünyaya veya öteki dünyaya gitmek” olarak anlatılır. Bu algılamada ölüm, bir son olmayıp hayatın öbür dünyada devam etmesi gibi bir anlam taşımaktadır ki bu aynı zamanda fanilikten sonsuzluğa, ebediyete kavuşmak anlamına gelmektedir, *âxiret* ve *dârü'l-âxiret* kelimelerinin karşılığında kullanılan **song sarây** ve yine *âxiret* karşılığında kullanılan “ahiret hayatı” anlamındaki **song tiriglik** de bunu yansıtan örneklerdendir (Sağol 1995 II: 139). Yunus Emre bu bakışı *Ölümden ne korkarsın / Korkma ebedî varsın* sözleriyle ifade etmiştir.

Ölümden sonra başka bir dünyada hayatın devam ettiğine dair inanç, Türklerin eski inançlarına da uymaktadır.

Ölümün göç ve yürüyüş/yolculuk olarak algılanmasını da bu gruba dahil etmemiz mümkündür, çünkü göçmek, yürüyüş, yolculuk, nicede bir yerden ayrılmak manasının yanı sıra başka yere gitmek, orada yaşamaya başlayacak olmak manasını ihtiva etmektedir.¹ W. Radloff, Altaylılarda ölen kişinin giyinik vaziyette mezara koyulduğunu ve yanına yol için bir torba yiyecek yerleştirildiğini belirtiyor (Radloff 1994/2: 78). Tabii bu örnekleri artırmak mümkündür.² Yahya Kemal Bayatlı için ölüm, bir nevi “mutlak”a erişmektir, güzelliğe doğru bir yolculuktur (Sezgin 1993: 30). Yunus Emre gelenin geçeceğini, kona-

¹ yolcu (IV) Ölümü yakın (*Bor - Ng.) (DS: 4289).

² Bu hususta çeşitli kaynaklarda bilgiler buluyoruz: İbni Fadlan, Oğuzlarda birisi öldüğünde ona ev şeklinde büyük bir çukur kazdıklarını, kurtağını giydirdiklerini, kuşağını ve yayını bağladıklarını, eline içinde şarap bulunan tahta bir kadeh verdiklerini ve önüne de içi şarap dolu tahta bir kap bıraktıklarını, bütün malını da bu çukura koyduktan sonra ölüyü oturttuklarını, sonra ölünün hayvanlarını öldürüp etlerini yiyip, başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını geriye bıraktıklarını ve bunları tahtalara asarak bunların ölenin cennete giderken bineceği hayvanlar olduğuna inandıklarını bize naklediyor, eğer ölen yiğit bir kimse ise öldürdüğü kimselerin suretlerini bir tahta üzerine oyup kabrine koyduklarını, bunların ona cennette hizmet edecek hizmetçiler olduklarını anlatıyor (Doğan 1954: 65). Altaylarda *koylo at* ve *koylogo* “sahibiyle birlikte gömülen at, öleni taşıyacak at” anlamındadır (Naskali 1999: 119). Wilhelm Rubruk ise XIII. yüzyıl Kıpçak-Kuman boyları hakkında İbni Fadlan’ın anlattıklarına benzer malûmatlar vermiştir (İnan: 179).

Abdülkadir İnan, Çin’in Gan-su eyaletinde Nan-şan dağlarının kuzey kollarında yaşayan Sarı Uygurların ölüyü evden çıkarırken tıpkı Altaylılar gibi “çocukları yanına alma, sürülerimize ve servetimize dokunma, arzu ettiğin hedeflere koş, iyi ülkelere git! İyi lamaları çağırıp, senin ruhuna dualar okutacağız. Sen fazla bekleme, güzel yerlere git” dediklerini belirtiyor (İnan: 188).

Abdülkadir İnan, Tayga ormanlarında kalmış olan şamanist boylarda bazı kadınların koyunlarına veya çocuklarına bir hastalık geldiği zaman yemek ve içki alıp kocalarının mezarına koyarak “ye, iç! bize dokunma! hain seni! hâlâ doymadın” diye bağırduklarından hareketle iptidai devirlerde aş-yemeğin doğrudan doğruya ölüye sunulmuş kurbanlar olduğunu, bununla onların zararlarından kurtulmak istenildiğini ifade ediyor (İnan: 189).

W. Radloff, Kao-çelerin ölümlerini kazılmış bir mezara götürerek cesedi bunun ortasına yerleştirdiklerini, hayatta olduğu gibi yayını eline, kılıcını beline, mızrağını kol mafsalına yerleştirdikten sonra mezara gömdüklerini belirtiyor (Radloff 1994/1: 122).

nın göçeceğini söyler: *Bildin gelen geçer imiş / Bildin konan göçer imiş / Aşk şerbetin içer imiş / Her kim bu mânâdan dıyar* (Yunus Emre/Güldeste) (Gökdemir 1990).

Ölümün dünyayı terk etmek, gitmek olarak algılanması da bu grupta değerlendirilebilir, çünkü terk etmek kavramında da başka bir yere gitmek gizlidir. Başka bir âlemde yaşamaya başlamak, bu dünyadan ayrılmak, gitmektir, aynı zamanda da gelinen yere dönmektir:

adırıl- *Üç yetmiş yaşımka adırılm* (Uyug-Turan arka, b, 1: Orkun 1987: 40).

âxıratka bar- (Eckmann 1956: 84/12).

âxıratka nakl kıl- (Eckmann 1956: 136/8).

âxıratka riwlet kıl- (Eckmann 1956: 88/16).

âxıratka ulan- (Eckmann 1956: 6/16).

âhıret yolculuğuna çık- (Özdoğru 1958: 47).

ahiretke küç- *Âhirete* (öbür dünyaya) göç- (Kazan Tatarcası).

âhıretka sefer kıl- *Bende niçe yaş yaşasa ölmeki bar / Körer közge bir kün tofrak tolmakı bar / Bu dünyâda sefer kılğan kilmeki bar / Âhıretka sefer kılğan kilmes irmiş = Bende nice yaş yaşasa, ölmesi var / gören göze bir gün toprak dolması var / bu dünyaya sefer kılanın gelmesi var / âhirete sefer kılan gelmez imiş* (Ahmed-i Yesevî / *Divan-ı Hikmet*) (Eraslan 1991: 230-231). **ahrete sefer kıl-** *Murad Han'im sefer kıldım ahrete* (İbrahim) (Bali 1997: 39).

ahrete git- (Yalın 1998: 189).

ahreti boylamak / öbür dünyayı boylamak (TS: 49).

ahret yolculuğu (TS: 49).

ajun kod- (Arat 1979a: 622/6288).

aramızdan ebediyen ayrıl- (Özdoğru 1958: 47).

aramızdan get- / köç- (Çok kullanılır, özellikle de ölüm ilanlarında rastlanır) (Azeri Türkçesi).

attan- Gitmek, yollanmak; **attana bergen gitti**, öldü (Naskali 1999: 30).

bar- (Baburname).

Barsa Kelmes tigen şehрге kit- (Ölmez 1996: 340). **Barsa Kelmes** 'Gidince gelinmez', öte dünya, öldükten sonra gidildiğine inanılan yer (Ölmez 1996: 340).

başka dünyaya ayrıl- (Kırım Tatarcası).

bu fenâyı terk et- *Gelen geçermiş n'idelim / Gelin ahrete gidelim / Bu fenâyı terk edelim / Esenledim dünyam seni* (Yunus Emre / Göldeste) (Gökdemir 1990).

bul dünyadan öt- (Kazak Türkçesi).

cana bergen Evine gitti; öldü (Naskali 1999: 52); **can-** 1. Dönmek, geri gelmek; **candım** döndüm. 2. Geri kalmak. 3. Sözünden dönmek, sözünü tutmamak (Naskali 1999: 52).

cehândan kit- 162/7 (Karamanlıoğlu 1989: 235).

cüre bergen Bizi bırakıp giden; ölen (Naskali 1999: 41).

dâru fenâdın dâru beqâğa riwlet kıl- (Eckmann 1956: 167/14-15).

Dem Urmas şehrige kit- (Ölmez 1996: 362). **Dem Urmas** Ölümünden sonra gidildiğine inanılan yer, öte dünya (Ölmez 1996: 362).

dünüyüdön kayt- *mec.* Ölmek (Yudahin 1988: 425).

dünyâdan ahrete göç- (Özdoğru 1958: 47).

dünyâdın çık- (Eckmann 1956: 204/3).

dünyâdın naql/naqıl kıl- (Eckmann 1956: 151/1, 6/9).

dünyâdın sefer kıl- (Eckmann 1956: 88/15-16).

dünyasın değışmek / dünyasın değışürmek Öbür dünyaya göçmek, ölmek (TTS: 1325); **dünyâsını değıştir-** (Özdoğru 1958: 47); **dünyâsını deyiş-** (Azéri Türkçesi).

dünýe terk it- 142/4 (Karamanlıoğlu 1989: 246).

dünýe terkin ur- 143/13 (Karamanlıoğlu 1989: 246).

dünyeden aqıp kit- 331/13 (Karamanlıoğlu 1989: 246).

dünyeden kit- 354/13 (Karamanlıoğlu 1989: 246).

ebedi aleme kanatsız uçmak (Sezgin 1993: 27).

ebedi haz diyarına git- *Artık üzülmemek düne, bilhassa yarına / Gitmek ve gelmemek ebedi haz diyarına ...* (Mithat Sertoğlu / Yolculuk) (Sezgin 1993: 142).

ebediyete intikal et- (Özdoğru 1958: 47).

fâni dünyâyâ vedâ et- (Özdoğru 1958: 47).

geldiği yere git- *O bülbülü bana Hak atâ etti / Kafeste yavrucak birkaç gün öttü / Ecel geldi, geldiği yere gitti / Tayr-i Sübhân idi, cennete gitti* (Kütahyalı Aşık Sırrı / Ağıt) (Sezgin 1993: 74).

gelmez yola gitmek (Örnek 1979: 96).

git- (Özdoğru 1958: 47); **gitti gidiyor** (Özdoğru 1958: 47); **ket-** (Yeni Uygur Türkçesi); **ketüv** Gitmek. Ölmek (Oraltay 1984: 132); **kit-** *Şeyh öler vaktında oğlu Anuşnu orunda otur(5)tuş kitdi* (Ölmez 1996: 67b/5).

gidip bir daha dönme- (Özdoğru 1958: 47).

göç- *Alimler âlemi ölçer biçerler / Hanını hasını eler geçerler / Bu dünya fanidir konar göçerler / Veysel der ki gel barışak küslerim* (Aşık Veysel Şatıroğlu / Aslıma Karışıp Toprak Olunca) (Sezgin 1993: 81); **köç-** (Arat 1979a: 145/1274); **göçmek** 2. İrtihal etmek, ölmek. *Gelin hoş gelcim ki bir gün ola / Göçevüz admız cihanda kala* (Süh. XIV. 332) (TTS: 1722). **göçüp git-** (Özdoğru 1958: 47).

kayivermek 1. Ölmek (DS: 2702).

kaytış bol- (Kazak Türkçesi); **kaytış bol-** (Kırgız Türkçesi).

konup göç- (Sezgin 1993: 23).

neriki dünyâğa ket- (Yeni Uygur Türkçesi).

o dünyaya get- (Azeri Türkçesi).

o dünyaya köç- (Azeri Türkçesi).

öbür dünyaya ket- (Kırım Tatarcası).

öbür dünyayı boylamak Ölmek (TS: 1715).

öbür dünya Öldükten sonra ruhun yaşayacağına inanılan âlem, ahret (TS: 1715).

ölmüşlerine kavuşmak (Yalım 1998: 189).

son karargâhına yol al- (Özdoğru 1958: 47).

soñ saparğa attan- (Kazak Türkçesi).

son seyâhatini, yâni âhiret seferini yap- (Özdoğru 1958: 47).

tégé dünyage küç- Âhirete (öbür dünyaya) göç- (Kazan Tatarcası).

uzak colğa attan- (Kazak Türkçesi).

uzak saparğa attan- (Kazak Türkçesi).

uzak sefer et- *Miskin Yunus gidisersin / Uzak sefer edisersin / Hasret ile kalırsam / Ah n'ideyim ömrüm seni* (Yunus Emre / Göldeste) (Gökdemir 1990).

yalancı dünyaya konup göç- *Yalancı dünyaya konup göçenler / Ne söylerler ne bir haber verirler / Üzerinde türlü otlar bitenler / Ne söylerler ne bir haber verirler* (Yunus Emre / Göldeste) (Gökdemir 1990).

Bir yerde ölümün doğumla bağlantı kurularak ifade edildiğini görürüz ki bu da yaşamaya başlamak, yani gerçek âlemde yaşamaya başlamak olarak yorumlanabilir:

dünyadan göbek bağını bir makas kes- *Halil doldurdu çağını / Korkular sardı dağını / Dünyadan göbek bağını / Bir makas kesti kesecek* (Halil Karabulut / Sana Doğru) (Sezgin 1993: 87).

1.1.2. Ölümün “misafirliğin son bulması” olarak algılanışını da bu grupta ele alabiliriz, çünkü hiçbir misafirlik ebediyete kadar sürmez, belirli bir süresi vardır ve bu sürenin sonunda gelinen yere gidilecektir. M. Âkif Ersoy'a göre dünya “misafirhane”, ölen insan “yolcu”dur (Sezgin 1993: 30):

dünyada misafirliği bit- *Dünya'da misafirliğiniz, bitti diyorlar / Can içre duran canımı, benden alıyorlar / Sormuyor kimse bana, razı'mısın “Bedri” diye / Gücüm olsa tutarım, çünkü, hayatı çalıyorlar* (Bedri Gürsoy / Rubailer) (Sezgin 1993: 160).

tatlı dünyada misafirliği son bul- *Tatlı dünyada misafirliğimiz son buluyor / Ömrünün kumbarası, galiba artık doluyor / Doğuşumdan beri karşımda duran aynadaki / Âşına çehreler, bir bir, siliniş kayboluyor* (Bedri Gürsoy / Rubailer) (Sezgin 1993: 159).

1.1.3. Ölmek, başka bir âlemde yaşamak olarak algılandığında yaşanacak bu yeni yerin “cennet” olarak belirlendiğini görmekteyiz. Şüphesiz eski Türkler söz konusu olduğunda cennet kavramının yerine göğü koymak gerekir.

cennete git- *Dünya yuvasından bir kuş uçurdum / Adı Rıdvan idi, cennete gitti / Ol cennet bülbülü idi, kaçırdım / Burda mihmân idi, cennete gitti* (Kütahyalı Aşık Sırrı / Ağıt) (Sezgin 1993: 74); **cennetke kit-** 277/2 (Karamanlıoğlu 1989: 236).

cennete müteveccihen dünyâyı terket- (Özdoğru 1958: 47).

cennetlik ol- (Özdoğru 1958: 47).

Sevilmeyen kişiler söz konusu olduğunda bunun tam tersiyle karşılaşmaktayız:

cehenneme vasil ol- (Azeri Türkçesi).

1.1.4. Ölümün geçiş olarak algılanmasını da yeni bir yaşama başlamak şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ahmed Fakih *Çarhname*'de ölümü, geçilmesi gereken kapıya benzetmektedir: *Ölüm bir kapudur geçmek gerekür / Beraber anda sultan ile çoban* (Ahmed Fakih / *Çarhname*) (Sezgin 1993: 42).

gecinmek Ölmek (DS: 1960); **geçinmek / geçinmeg / geçirinmek** Ölmek (DS: 1962); **keçin-** (Kırım Tatarcası).

keç- Geçmek, ölmek (DLT IV: 289); **keç-** geçmek, ölmek (Arat 1979b: 232); **keç-** (Eckmann 1956: 85/11); **geçmişler** Ölmüş olanlar. *Yengeç selâmet kurtuldu, yola girdi, kalan balıklar katına vardı, ol geçmişler için ta'ziye kıldı, kalanlar için tehniyet ve şazılık kıldı* (Kel. XIV. 35) (TTS: 1621).

keçip bar- (Arat 1979a: 622/6288).

ötmek Ölmek (DS: 3358); **öt-** (Kırgız Türkçesi).

1.1.5. Ölümün Yaradana kavuşma olarak algılanışını da bu madde içinde, yani başka bir dünyada yaşamaya başlamak olarak değerlendirmek gerekir. Tasavvufta ölüm, Yaradanla, yaratan sevgiliyle gerçekleşecek kavuşmadır. Tasavvuf ehli için ölüm, bayram günüdür. Mevla-

na'ya göre ölüm, "şeb-i arus" (düğün, gerdek gecesi)tur. Bu görüşe göre ölüm, Allah ile gerçekleşecek büyük randevudur, yokluk değil, diriliştir, şehadettir (Sezgin 1993: 27).

Allahın dergahına get- (Azeri Türkçesi).

Allahın dergahına govuş- (Azeri Türkçesi).

Allahına kavuş- (Özdoğru 1958: 47).

Hagg dünyasına get- / govuş- (Azeri Türkçesi).

Hak evine yollan- *Azreyil baş ucuma yaslandı / Ağ yorganım gızıl gana islandı / Övle üstü hak evine yollandım / Çok şükür Allaha gederim böyle* (Manzum ağıtlar, Doğu Anadolu: Arpaçay/Esenyayla köyü) (Bali 1997: 136).

Hakkın rahmetine kavuşmak / Hakka kavuşmak / Hakka yürümek ölmek (TS: 927).

Hâlikiyle buluş- (Özdoğru 1958: 47).

Hazrete ir- *İy Aşık sen ömrünü Hak ışkına sarf eylegil / Ta iresin hazrete bir göz yumuş açmış gibi* (Aşık Paşa / Gazel) (Sezgin 1993: 59).

Hüdaning dergahığa ket- (Yeni Uygur Türkçesi).

İlâhî vuslata nâil ol- (Özdoğru 1958: 47).

Mevlasına kavuşmak (Yalım 1998: 189).

Rahmeti Rahmâna kavuş- (Özdoğru 1958: 47).

Tanrının rahmetine kavuş- / Allahın rahmetine kavuş- (Örnek 1979: 43).

1.1.6. Ölümün uçmak olarak algılanmasını da bu grup içinde değerlendirmek gerekir. Bu algılamada ruh kuştur, ölmek ise uçmak, yani göğe yükselmektir. Bu, yaşamın gökte sürdüğüne olan inancın bir ifadesidir.³ Ahmed-i Yesevî ölümü şöyle ifade eder: *Bu kafesni tûtisi pervâz itediür uçkeli / Bir karanğu şu'lesiz yirge baradur dôtstarım = Bu kafesin tûtisi ha-*

³ Roux, yaşamın gökte sürdüğüne olan inancın bir belirtisi olarak ölmek anlamını belirtmek üzere Türkçede *uçmak* fiilinin törenseldurumlarda ve istatistiksel olarak diğer sözcüklerden çok daha fazla kullanıldığını görüldüğünü belirtmektedir (Roux 1999: 157).

valanmakta uçmağa / bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım (Ahmed-i Yesevî/Divan-ı Hikmet) (Eraslan 1991: 338-339). *Kul Hâce Ahmed tûtisi pervâz itedir uçkeli / Neylesün miskîn kim ol hükm-i Hudâ'dur döstlarım = Kul Hâce Ahmed tûtisi havalanmakta uçmağa / neylesin miskîn ki o Hak hükmüdür, dostlarım* (Ahmed-i Yesevî/Divan-ı Hikmet) (Eraslan 1991: 338-339).

uç-'ın ölmek karşılığında kullanılması Orhun abidelerinden itibaren karşımıza çıkar ve İslamî dönem metinlerinde de görülür. "Cen-net" anlamındaki Soğutça *uštmaħ* > *uçmak* kelimesiyle "uçmak" anlamındaki *uçmak* arasında etimolojik bir ilişki bulunmamaktadır, ama halk arasındaki inançlar sebebiyle bu iki kelime birbirine karışmıştır.

Ölülerin uçtuğuna dair inanç, kısmen eski bir inanç olmakla birlikte bu inanç İslamiyeti kabul etmelerinden sonra da Türkler arasında varlığını sürdürmüştür.

Pertev Naili Boratav, canın genel olarak nefes, soluk olarak düşünüldüğünü ve bedenden ayrılmasının, uçup gitmesinin ölüm olduğunu, kimi yerlerde canın bedenden bir sinek kılığında ayrılacağını sandığını, halk dilindeki "kuşça can" benzetmesinin de onun bir kuş gibi uçup gideceği kanısının izi olduğunu belirtir (Boratav 1973: 33). Boratav, ruh'un ölüm hâlinde kuş şeklinde uçtuğuna dair inancın belirtisi olarak Türkiye'de Mudurnu yöresindeki bir köyde ruhun sinek şekline girerek uçtuğuna inanıldığını, bu sebeple ruhu, yani sineği yemesinden korkulduğu için ölünün odasına kedi sokulmadığını söyler (Roux 1999: 159). Radloff tarafından derlenen Manas destanında, Manas'ın ölümü şöyle anlatılıyor: *Diyorlar ki Manas'ın sineğe benzer canı çıktı / Gerçek evine gitti* (İnan 1995: 182).

Radloff, Tu-kiu'larda ölen kişinin bir çadır içine konulduktan sonra ölünün akrabalarının at ve koyun kesip çadırın önüne koyarak ölüm ruhlarına kurban ettiklerini, atlarla çadırın çevresinde yedi defa döndükten sonra kapının önüne gelerek yüzlerini bıçakla kesip yüksek sesle ağladıklarını ve bu merasimi yedi kere tekrarladıklarını, sonra belirli bir günde ölüyü, binek atını ve bütün eşyasını yakıp külünü bir kapta toplayarak yılın belirli bir zamanında gömdüklerini bildirmektedir (Radloff 1994/I: 124). Bahaeddin Ögel, bu dönüşün sebebinin tıp-

kı tahta çıkma töreninde, hükümdarın konduğu kecenin yedi defa döndürülmesi gibi atlıların ölünün etrafında yedi defa dönerek onu yedi kat göğe çıkarmaları olarak yorumlamaktadır (Ögel 1988: 767).

Anadolu Türkmen dervişlerinden Orhan Gazinin çağdaşı Geyikli Babanın geyiklerle beraber yürüyüp geyiklere binmesi (“Azîm dağlarda vahşî sığırlara suvar olup Orhan Gâzî ile sefere gitmiştir. Bâr-hânesini bile vahşî gazâllere yükletirmiş” Köprülü 1966: 38), Bektaş Velinin şahin kıyafetine bürünerek uçup gitmesi (Köprülü 1966: 43) gibi unsurlar hep Türklerin eski inanışlarına ait unsurlardandır.

Pertev Naili Boratav, Dede Korkut kitabında geçen “Azrail ile Deli Dumrul’un karşılaşması” hikâyesinin Antalya’dan derlenmiş bir varyantında ölüm meleğinin Dumrul’un karısının canını almak için onun bedenine kancasını sapladığını, kadının canının bir güvercin olarak Tanrı katına ulaştığını, çocukların canının da sinek veya kuş gibi uçan bir yaratık niteliğinde düşünüldüğünü belirtir (Boratav 1973: 33-34). Bu gün halk arasında canın kuşa benzetilmesi bu eski inancın uzantısıdır.

Bu konuda karşımıza çıkan ve üzerinde çeşitli yorumlar yapılan deyimlerden biri **kergek bol-**’tır: **kergek bol-** (KT D 4, 30, K 10: Tekin 1988: 8, 16, 22); **kergek gerek, yok, namevcut** (Tekin 1988: 145); **kerğek bol-** (İhe Hüşotü D 23: Orkun 1987: 139); **kärgäk gerek, la-zım, kärgäk bol-** ölmek (Orkun 1987: 811).

T. Tekin Uygurca metinlerdeki **eksüt- kerget-** “azaltmak, yok etmek” ve **eksük kergek** “eksik gerek, yani, eksik ve yok” kullanımlarının **kergek** kelimesinin asıl anlamının “yok, nâmevcut” olduğunu açıkça gösterdiğini ve bu durumda **kergek bol-**’ın “yok olmak” anlamına geldiğini, bu deyim **uç-** ve **uç-a bar-** gibi, daha çok hükümdar ailesinden prensler için kullanılan saygılı bir ifade şekli olduğunu, kağandan küçük unvanlı kişiler için daha çok **yok bol-** deyiminin kullanıldığını belirtmektedir (Tekin 1988: 71-72). T. Tekin *Orhon Türkçesi Grameri* adlı kitabında **kergek**’e “gerek, gerekli olan, bulunmayan, yok olan” anlamlarını veriyor (Tekin 2003: 91). Kitabın devamında **kergek bol-** “ölmek, vefat etmek” < “gerek olmak, yok olmak, (artık) mevcut olmamak” olarak yer alıyor (Tekin 2003: 98). *Drevnetyurkskiy*

Slovar'da iki **kergek** maddesi açılıp **eksük kerkék** "sıkıntı, kıtlık; yetersizlik eksiklik; noksan" deyimine gönderme yapılarak **kergek bol-**'a "ölmek" anlamı verilmiştir (168, 300). Radloff ve Räsänen bu deyimdeki **kergek**'in Eski Türkçede "son" anlamına geldiğini belirtmektedirler (Radloff 1911/II: 1100, Räsänen 1969: 256). Thomsen abidelerdeki bu deymi **kärgäk bol-** okumuş ve "ölmek, vefat etmek" şeklinde manalandırmıştır (Thomsen 1993: 91, 111, 121). Thomsen daha sonra **kergek**'i inceleyerek Altay ağzlarında "ölçmek" anlamında kullanılan **kärälä-, krälä-** ve "ölçü" anlamındaki **kärä, krä** kelimeleri ile **kär-** "germek"e dayanarak söz konusu kelimeyi ***kär-gä-** fiiline bağlamış, **bol-** veya **bul-** gibi iki şeklin mümkün olabileceğini ifade ederek **käräk, gäräk** şekillerini ve birinci anlamdan ikinci anlama geçişin nasıl olduğunu açıklamıştır: *näçä äksük kärgäk boltı ärsär-näçä äksüt(d)ümüz kärgät(d)imüz ärsär* (Thomsen 1916: 49-51). Hüseyin Namık Orkun kelimeye tek başına "gerek, lazım" anlamını vermiş ve söz konusu deymi bu maddenin içinde göstermiştir (Orkun 1987: 811). Gabain ise kelimeye tek başına "ihtiyaç, lazım, gerek" anlamını vererek **kergek bol-** veya **bul-** olabileceğini belirtip "ölmek" şeklinde anlamlandırmıştır (Gabain 1988: 279). Clauson **kergek bul-** şeklinde okuyup "ölmek" olarak yorumladığı deymi "lüzum, ihtiyaç, gerekli, lazım" anlamını verdiği **kergek** maddesinin içinde değerlendirmiştir (Clauson 1972: 742). Ali Ulvi Elöve ise kelimeyi **kürgek** şeklinde okumak gerektiğini ileri sürerek **kürgek bol-**'ı "gürlemiş olmak, ölmüş olmak" şeklinde çevirmiştir, Farsça **gûr** "kabir, mezar", Trk. **gürlemek** "mezara girmek, ölmek" (Deny 1941: 809-810). Abdülkadir İnan söz konusu kelimeyi Yakutçada "Şamanın iştirakiyle ruhlara sunulan kurban ve kurban edilen atın törenle sırtına asılan derisi" anlamına gelen **kerex** kelimesi ile birleştirerek "öldü" yerine kullanılan deyimden de bu anlam ile izah edilebileceğini ileri sürmüştür (İnan 1995: 98). Bahaeddin Ögel ise bu deymi "vacip olmak", yani "ölümün Tanrı tarafından tayin edilmesi, vadenin gelmesi" şeklinde değerlendirmektedir (Ögel 1988: 764).

Bu yorumları değerlendirdiğimizde hiçbiri tam olarak mümkün görünmemektedir. Öncelikle **eksük kerkék**'ten yola çıkılarak "yok olmak" anlamının verilmesi, aslında kabul edilemeyecek bir açıklama değildir, üstelik *Divânü Lügati't-Türk*'te geçen ve "yokluğu dolayısıyla

aramak, araştırmak” anlamına gelen **kerekle-** kelimesi de **kergek**’in bu anlama gelebileceğini doğrulamaktadır (*DLT IV: 302*), ama ölmek karşılığında kullanılan ifadelere baktığımızda -bk. 1.4.- ölümün yok oluş olarak algılanışına dair çok az örnek bulunmaktadır. Ayrıca “yok olmak” her ne kadar “ölmek” anlamına geliyorsa da asıl kullanımı doğrudan ölmek değildir.

Kelimeye “ihtiyaç, lazım, gerek” gibi anlamlar verilerek “ölmek”in buraya bağlanması pek doğru bir açıklama olarak kabul edilemez, zaten diğer ifadelerle baktığımızda ölümün hiçbir zaman ihtiyaç, lüzum türünden manalardan hareketle algılanmadığını ve ifade edilmediğini görürüz.

Deyimi “gürlemiş ol-” şeklinde düşünmek ve Farsça *gûr*’a bağlamak da pek makul bir açıklama değildir, bu yaklaşımı ancak argo olarak değerlendirebiliriz.

Kelimeyi “Şamanın iştirakiyle ruhlara sunulan kurban ve kurban edilen atın törenle sırığa asılan derisi” anlamına gelen *kerex* kelimesi ile birleştirmek de zordur, özellikle de Kül Tigin hakkında da kullanıldığını göz önünde tutarsak bu açıklamayı da bir tarafa koymamız gerekir.

kergek’in “vacip olmak”, yani “ölümün Tanrı tarafından tayin edilmesi, vadenin gelmesi” yorumuyla da izah edilmesi katılabileceğimiz bir yaklaşım değil, çünkü ölümün kader olarak algılanışını ve bu şekilde ifade edilmesini İslami dönemden itibaren görmekteyiz.

Osman Nedim Tuna ise KT D 4 ve KT D 30’da **kergek bol-** deyiminden önce yer alan **öz**’ün “can, ruh”, İhe Hüşotü’teki **öz**’ün ise “ömür” anlamına geldiğini ve canın (ruhun), ayrılan, kaçan, bilhassa uçan bir şey olduğundan hareketle **kergek**’in uçucu bir mahlûk olması gerektiğini belirterek “bıldırcın nevinden bir kuş adı” olarak Doğu Türkçesi sözlüklerinde geçen **kergek** > **kerek** olabileceğini ileri sürmüştür: **kergek** > **kerek** “gerici, açıcı, geren”. Tuna ayrıca bu kelime ile etimolojik ilgisi bulunan **kerken**, **kerkencik**, **gerleğen** vd. kelimeleri de tahlil eder ve söz konusu deyimden geçtiği cümleleri şöyle çevirir: *özi ança kergék bolmuş* “canı (ruhu), öylece kergék (denilen kuş) ol-

muş” KT D 4; *inim kültigin özi ança kergek boltı* “kardeşim Kül Tigin’in canı (ruhu) öylece kergek (denilen kuş) oldu” KT D 30; *inim kültigin kergek boltı* “kardeşim Kül Tigin kergek (denilen kuş) oldu” KT K 10; *özi kısğa kergek boltı* “ömrü kısa (oldu), kergek (denilen kuş) oldu” İhe Hüşotü D 23 (Tuna 1960: 141-147). “Kuş” anlamındaki kerek için Osman Nedim Tuna’nın zikrettiği kaynakların yanısıra bk. Ross 1994: 44, 46 -145, 152, 153, 154 numaralı maddeler-.

Osman Nedim Tuna’nın görüşü bize göre bu deyim i izah etmek için ileri sürülen en makul görüştür. Her ne kadar biz kergek bol- deyimine daha sonraki dönemlerde rastlamıyorsak da onun yerine kullanılan başka bir deyimle karşılaşıyoruz ki bu şunkar bol- yani “şahin olmak, kuş olmak”tır. Bizce kergek bol-, daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkan şunkar bol-, kuş ol-, güvercin ol- gibi ifadeler ile aynı algılayışın bir ürünüdür ve ölülerin uçtuğuna dair inancın bir uzantısıdır.

Bu bağlamda ruh tasarımı nda, gökyüzünde bulunma, gök cisimleri veya uçan hayvanlarla ilişkilendirme gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Türk mitolojisinin bir yansıması olarak cennet anlamındaki “uçmak” kavramı, “cenaze kaldırmak” gibi kullanımlar ruh-kuş paralelliğinin yansımaları olmalıdır.

can kuşu uç- *Tanrının “gel” buyruğu tatlılıkla erince / Ona doğru can kuşu nice uçmasın, nice / Ne yaşamak tasası, ne dünyanın yasası / Ne de bir kaygı kalır can yükünü derince* (Nihal Atsız / Gel Buyruğu) (Sezgin 1993: 130).

canı kükke aş- Ölmek (canı göğe çıkmak) (Kazan Tatarcası).

dünya yuvasından kuş uçur- *Dünya yuvasından bir kuş uçurdum / Adı Rıdvan idi cennete gitti ...* (Âşık Sırrı) (Bali 1997: 44).

şunqar bol- *Oşbu târîxda duşamba küni Ramazân ayınınğ törtidä ‘Umar-Şayx Mîrâzâ jardın kabûtar va kabûtarxâna bile uçup şunqar boldı* (Metin: 6b, Thackston 1993: 13). “Bu tarihte (8) ramazan ayının dördüncü pazartesi günü (9 Haziran), Ömer Şeyh Mirza bu uçurumdan güvercin ve güvercin-hâne ile düşerek, öldü (Arat 1987: 6). *Xanım xan-babam şunqar bolğalı anaları iniläri singillärini-kim Şâh Begim va Sulţân-Mahmûd Xan va Sulţân Nigâr Xanım va Dawlat Sulţân Xanım bolğaylar-kör-*

mâyüdürlär edi (Metin: 96b, Thackston 1993: 193). “Hanım, Han dayımın vefatından beri, anneleri, küçük erkek ve kız kardeşleri olan Şah Begim, Sultan Mahmud Han, Sultan-Nigâr Hanım ve Devlet-Sultan Hanım’ları görmemişlerdi (Arat 1987: 100). **şunkar** kelimesindeki detaylı bilgi için bk. (Clauson 1972: 838); **şunqâr şudan** (met.) To die; **şunqâr kardan** (met.) To kill (Steingass 1930: 763).

uç- uçmak; vefat etmek (KT D 30, BK D 14: Tekin 1988: 177); **uç-** uçmak; (bu dünyadan) göçüp gitmek, ölmek (Tekin 2003: 256); **uç-** uçmak, havalanıp gitmek, ölmek (Şine-Uşu Ş 12: Orkun 1987: 874); **uçmak havaya uçmak, silinmek, yok olmak** (Courteille 1870: 49); **uç-** Ağalar içmesi hoştur / O da züğürdlere güçtür / Can kafeste duran kuştur / Elbet uçar gider birgün (Karacaoğlan / Yalan Dünya) (Sezgin 1993: 72); **uçmak 15.** (dinî inanışa göre) Ruh ölümden sonra göğe yükselmek (TS: 2273); **uş-** uşdı arı canı cisminden çıkar / Hak aña cennet kapusını açar (Melikoff-Sayar 1954: 129). Melikoff, Türk halk inanışına göre ruhun ölümden sonra bir kuş veya arıya dönüştüğünü ve bundan dolayı uçmak ifadesinin kullanıldığını belirtiyor (Melikoff-Sayar 1954: 129).

uça bar- (BK G 10: Tekin 1988: 54).

uçup git- Serdengeçti artık bitti / Bu ayrılık cana yetti / O bir kuştı, uçtu gitti / Gelsen de bir gelmesen de (Osman Yüksel Serdengeçti / Gelsen de Bir, Gelmesen de) (Sezgin 1993: 164); **uçup ket-** Çocuk yaşta ölenler için kullanılır (Kırgız Türkçesi).

uykularda kanatsız uçmak Ölüm kanatsız uçmak uykularda / Uzanmak bir yerden bir yerlere / Ne ilk durak ne son mesafe / Çılgılığım dipsiz kuyularda / Haberler mi / Gökbilimci kuşlarda (A. Rahim Balcıoğlu / Gör) (Sezgin 1993: 191).

1.2. Ölümün Canın/Ruhun Bedenden Ayrılışı Olarak Algılanışı

1.2.1. Yahya Kemal bu algılayışı çok güzel anlatmıştır: Mersâyı fenada intizar eylerken / Gâhî geç eser o bâd gâhî erken / İklim-i ilâhîye rücu etmek için / Ervah açılır engine yelken yelken (Y. Kemal Beyatlı / Dönüş) (Sezgin 1993: 299).

can bir- (Arat 1979b: 123, (Arat 1979a: 123/6065); **cân bér-** (Eckmann 1956: 165/14); **cân bir-** 179/7, 274/9 (Karamanlıoğlu 1989:

233); **cân bir-** (Yücel 1995: 344); **can ber-** ölmek (Tekin 1995: 94; Necip 1995: 57; Yeni Uygur Türkçesi); **cân vir-** ölmek, hayatı sona ermek; kendini feda etmek 22a, 69 (Ersoylu 1996: 73); **can vermek** 1) Ölmek (TS: 380); **can ver-** (Kırım Tatarcası); **can bér-** (Kazan Tatarcası).

can çekil- *Duyamadım kahe felek fendini / Ecel çığı söktü ömür bendini / Sevdiğim yâdlara verme kendini / Can çekildi nazık tende kuvvet yok* (Aşık Hicranî / Koşma) (Sezgin 1993: 85).

cân çıq- 264/13 (Karamanlıoğlu 1989: 234); **canı çıktı** 1) Canı çıktı, öldü (Yudahin 1988: 174).

cân çıqıp bar- (Arat 1979a: 623/6296); **canı çıqıp ket-** (Kırgız Türkçesi).

can emânetini yaradana teslim et- (Özdoğru 1958: 47).

can ısmarlamak Can vermek, teslim-i ruh etmek, ölmek (TTS: 751).

can kuşu kafesten uç- (Sezgin 1993: 24).

can ten-i hasteye veda et- *Ey can ten-i hasteye veda et / Bir haste ile yeter niza et* (Fuzulî / Leyla vü Mecnun'dan) (Sezgin 1993: 60).

cân terk it- 44/6, 11/7 (Karamanlıoğlu 1989: 234).

cân terkin ur- 21/5, 225/12, 226/7 (Karamanlıoğlu 1989: 234).

cân teslîm kıl- 228 (Karamanlıoğlu 1989: 234); **can teslim ber-** Canını teslim etmek (Oraltay 1984: 90).

can tir- (Arat 1979a: 535/5383).

can üzme Ölmek (Necip 1995: 57).

can yükünü der- *Tanrının "gel" buyruğu tatlılıkla erince / Ona doğru can kuşu nice uçmasın, nice / Ne yaşamak tasası, ne dünyanın yasası / Ne de bir kaygı kalır can yükünü derince* (Nihal Atsız / Gel Buyruğu) (Sezgin 1993: 130).

candan geçmek Ölmek (TS: 380).

canı cay tap- Canı rahatlamak, ölmek (Oraltay 1984: 90).

canı çığıp ket- (Kırgız Türkçesi).

canı çıkmak 2) Ölmek (TS: 381); **canı çık-** Ölmek, canı çıkmak (Tekin 1995: 94); **canı çık-** 1) Canı çıkmak, ölmek (Yudahin 1988: 174).

canı kükke aş- Ölmek (canı göge çıkmak) (Kazan Tatarcası).

canı tenden çık- *Meded irmeye ger senden / Ümidüm kesersem senden / Nice çıka canum tenden / Meded senden ya İlahi* (Abdurrahim Tır-sî / Meded Senden Ya İlahi) (Sezgin 1993: 50).

cânı tenindin adrıl- (Eckmann 1956: 154/6-7).

canın Azrail'e vir- *Anma mısın öleceğin kara yire gireceğin / Azrail'e virüp canın ah n'ideyim ömrüm seni* (İbrahim Gülşenî / Ah Nideyim Ömrüm Seni) (Sezgin 1993: 49).

canını goy- Canını vermek (Tekin 1995: 94).

cânını/cännı Hakka teslîm kıl- (Eckmann 1956: 167/8, 177/13).

dünyâya gözlerini kapıyarak Cenâb-ı Hakka rûhunu teslîm et- (Özdoğru 1958: 47).

ruh teslim et- *Bu fani dünyadır yoktur bir fayda / Gözümüz yoldadır canım hayhayda / Ruh teslim edeydim şu aziz ayda / Ayın tamam oldu ne hayaldesin* (Sümmanî / Koşma) (Sezgin 1993: 78); **ruhunu teslim et-** *Bağlarlar çeneni örterler yüzün / Parmaklar bağlanır uzanır dizin / Eğer açık ise yumarlar gözün / Güzelce ruhumu teslim ediyom* (Kayserili Ali Kavafoğlu / Hayat Destanı) (Örnek 1979: 98); **rûhunu teslîm et-** (Özdoğru 1958: 47).

tenindeki cânın bir- 185/9 (Karamanlıoğlu 1989: 372).

1.2.2. Ölümün nefes almanın sona ermesi olarak algılanması da bu grupta değerlendirilebilir. Aslında nefes almanın sona ermesi belki yok olmak şeklinde de düşünülebilir, ama burada yer alan **tın** kelimesinin asıl olarak “soluk, nefes” anlamına gelmekle beraber “ruh, can” anlamına da geldiğini göz önünde tutarak canın/ruhun bedenden ayrılması maddesinde ele almayı tercih ettik, söz konusu kelimenin anlamları ve kullanılışı için bk. Clauson 1972: 512.

âxır nefesi îmân birle çık- (Eckmann 1956: 227/10).

dem-i âhır çık- *Dem-i âhır ki çıkar sindin bil / Her nefesni dem-i âhır bilgil* (4/128: Yücel 1995: 110).

son nefesini ver- (Özdoğru 1958: 47).

tını amrul- *Er tını amruıldı*. Kaşgarlı Mahmud coşkunluktan sonra sönen her şey için de böyle denildiğini belirtir (DLT I: 249). Atalay kelimeyi *emrül-* şeklinde okumuştur. = *adamın soluğu kesildi, öldü*.

tını çıktı O öldü (*kelime anlamı onun ruhu çıktı*) (Naskali 1999: 176). **tın** 1. *mit.* Ruh, yaşama yetisi; 2. Soluk, nefes; 3. Dinlenme (Naskali 1999: 176).

tınıjı soogon Ölen, nefesi kesilen (Naskali 1999: 176); **tınış** 1. Nefes, soluk (bir alıp bir verme); 2. Rahat, huzur (Naskali 1999: 176).

1.3. Ölümün Kader Olarak Algılanışı

Bu algılayışta insan yaşamının belli bir süresi vardır ve bu sürenin sonunda beklenen son, yani ölüm mutlaka gelecektir. Gülistan'ın Seyf-i Sarayî tarafından çevrilen nüshasında bu hususta şu mısraı buluruz: **dağı bu 'ayş lezzeti artında ecel takası açuk turur** 315/6 (Karamanlıoğlu 1989: 157). Bugün bu hususa işaret etmek üzere **hasta yatan ölmemiş, vadesi gelen ölmüş; ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane; ecel aman vermez; ecele derman olmaz; ecele çare bulunmaz; çok yaşa az yaşa, âkıbet gelir başa** gibi ifadelerle karşılaşırız. Bu konuda pek çok örnek var ve tabii olarak bu örnekler İslami dönemden itibaren karşımıza çıkıyor.

acal donunı gey- Ölmek (*harf ecel giysisini giymek*) (Tekin 1995: 20).

acala el bula- Yaşamını tehlikeye atmak (Tekin 1995: 20).

acalı cet- (Kazak Türkçesi); **acalı cetip öl-** (Kazak Türkçesi); **acalı yet-** eceli erişmek (Tekin 1995: 20).

acalı gel- Eceli gelmek (Tekin 1995: 20).

Allahın emri olmak (Yalım 1998: 189).

can borcunu ödemek (Yalım 1998: 189).

ecel alıp götür- (Özdoğru 1958: 47).

ecel câmin iç- *Derviş Hikmet senden evvel gelenler / Kimisi kul kimisi sultan olanlar / Dünya benim mülküm deyip yelenler / Ecel câmin içti haberin var mı?* (Derviş Hikmet / Koşma) (Sezgin 1993: 55); *câm-ı ecelden iç-* *Emanettir ne kim var; servet ü sâ mân şerafet şan / Gelen her eşref ü edna içer câm-ı ecelden, geç* (Hersekli Arif Hikmet) (Sezgin 1993: 291).

ecel çağır- (Özdoğru 1958: 47).

ecel kelür bol- (Eckmann 1956: 176/1).

ecel şarabın kan- *Ahir işte ecel şarabın kandım* (İbrahim) (Bali 1997: 40).

ecel şerbeti içmek Ölmek (TS: 668).

ecel tut- (Arat 1979b: 138).

ecel yakayı al- *Ölüm haberi gelmeden / Ecel yakamız almadan / Az-râ il hamle kılmadan / Gel dosta gidelim gönül* (Yunus Emre/Güldeste) (Gökdemir 1990).

ecel yetil- *qalı birmez erse yetilse ecel / bitilmiş bolur bu ecelke ezel = Eğer senin yerine benim canımı almaz ve ecel sana gelirse, demek bu ecel ezelden mukaddermiş* (Arat 1979a: 1232/140=Arat 1988: 99).

eceli gelip git- (Özdoğru 1958: 47).

eceli iriş- 189/4 (Karamanlıoğlu 1989: 247).

eceli yet- (Eckmann 1956: 167/2).

ecelin kara pençesi alıp bir daha dönülmeyen yere götür- (Özdoğru 1958: 47).

eceline kavuş- (Özdoğru 1958: 47).

ecelning ili kûs-i rawîl çal- 37/8 (Karamanlıoğlu 1989: 18). *kûs-i rawîl* "Göç davulu, ölüm vakti" 37/8 (Karamanlıoğlu 1989: 313).

etini ecelin eti kapla- *Deli Memet seninki daha zor daha / Gördüm beş Memet'in şehadetini / Gördüm ecelin eti kapladı / Etini* (Fazıl Hüsnü Dağlarca / Deli Memet'in Ölümü) (Sezgin 1993: 143).

qażâ-yı ecel kil- 345/4 (Karamanlıoğlu 1989: 172).

ömrü tamam ol- *Ömrüm tamam oldu vadem erişdi* (İbrahim) (Bali 1997: 40).

ömrünün kumbarası dol- *Tatlı dünyada misafirliğimiz son buluyor / Ömrünün kumbarası, galiba artık doluyor / Doğuşumdan beri karşımda duran aynadaki / Âşına çehreler, bir bir, silinip kayboluyor* (Bedri Gürsoy / Rubailer) (Sezgin 1993: 159).

ömür bendini ecel çığı sök- *Duyamadım kahpe felek fendini / Ecel çığı söktü ömür bendini / Sevdiğim yâdlara verme kendini / Can çekildi nazik tende kuvvet yok* (Aşık Hicranî / Koşma) (Sezgin 1993: 85).

sürahi-i ecelden mey iç- *Gül derdi hadika-i emelden / Mey içti sürahi-i ecelden* (Fuzulî / Leyla vü Mecnun'dan) (Sezgin 1993: 61).

vadesi er- *Vadem erdi neylesin bana tabib* (İbrahim) (Bali 1997: 40).

vadesi eriş- *Ömrüm tamam oldu vadem erişdi* (İbrahim) (Bali 1997: 40).

vadesi gel- / yet- 1. Süresi dolmak, zamanı gelmek; 2. *mec.* Ömrü sona ermek, eceli gelmek (TS: 2325).

vücûdınının ayağı ecel balçığına bat- 249/2 (Karamanlıoğlu 1989: 124).

İnsan yaşamının belirli bir süresi olması ve ölümün, bu süre içinde açılmış olan defterin kapanması olarak değerlendirilmesi:

defter dürül- *Ömür tamam olup defter dürülür / Sırat köprüsü ve Mîzan kurulur / Hakk'ın dergahına kullar derilir / Buyruğu tutulur ferman eğlenmez* (Aziz Mahmud Hüdâî / Koşma) (Sezgin 1993: 54); **defteri dürül-** (Türkiye Türkçesi).

1.4. Ölümün Yok Oluş Olarak Algılanışı

Ölümün umumiyetle başka bir dünyada yeniden yaşamaya başlamak, fanilikten ebediyete kavuşmak olarak kabul edilmekle birlikte az da olsa yok olmak şeklinde de değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu algılayışta hayatın mezarlıkta bittiği düşünülür. Cenab Şehabeddin'e göre ölüm, "ötede hepimizi çağıran, hiçbirimizi unutmayacak bir siyah el"dir ve insanın sonu "bir kürek toprak, ebedi bir yokluk"tur (Sezgin 1993: 26).

1.4.1. Mezara girmek olarak ifade edilmesi:

gür iyese bul- Mezar sahibi olmak (Kazan Tatarcası).

gürke kir- (Arat 1979a: 169/1516); **görke kir-** (Eckmann 1956: 176/5-6); **gürge kër-** Mezara girmek (Kazan Tatarcası).

kara cer bavırına al- (Kazak Türkçesi).

kara cerge kir- (Sevilmeyen kişiler için kullanılır) (Kazak Türkçesi); **kara yire gir-** *Anma mısın öleceğin kara yire gireceğin / Azrail'e virüp canın ah n'ideyim ömrüm seni* (İbrahim Gülşenî / Ah Nideyim Ömrüm Seni) (Sezgin 1993: 49).

karanğu şu'lesiz yirge bar- *Bu kafesni tûtîsi pervâz itedür uçkeli / Bir karanğu şu'lesiz yirge baradır döstlarım = Bu kafesin tûtîsi havalanmakta uçmağa / bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım* (Ahmed-i Yesevî/Divan-ı Hikmet) (Eraslan 1991: 338-339).

karanın cerine bargan öldü, karanlığa gitti (Naskali 1999: 97).

mermer altında son uykusuna yat- (Özdoğru 1958: 47).

tahtalı köye gitmek (Örnek 1979: 96).

taşlı köye gitmek (Örnek 1979: 96).

taşlı köyü boylamak Ölmek (Aktunç 1998: 275).

1.4.2. Ölümün toprak olmak, toprağa karışmak olarak algılanmasını da bu grupta değerlendiririz:

aslına karışıp toprak ol- *Aslıma karışıp toprak olunca / Çiçek olur mezarımı süslerim / Dağlar yeşil giyer bulutlar ağlar / Gökyüzünde dalgalanır seslerim* (Aşık Veysel Şatıroğlu / Aslıma Karışıp Toprak Olunca) (Sezgin 1993: 81).

başın toprak tara- *Gül dalında diken yarar / Diken güle vermez zarar / Toprak bir gün başın tarar / Saçlarını yolar bir gün* (Seyranî / Bir Gün) (Sezgin 1993: 84).

cismi toprakla birleş- *Ne zaman toprakla birleşir cismim / Cümle mahluk ile bir olur ismim / Ne hasudum kalır ne de bir hasmım / Eski düşmanlarım olur dostlarım* (Aşık Veysel Şatıroğlu / Aslıma Karışıp Toprak Olunca) (Sezgin 1993: 81).

nazik teni turab ol- *Damarlarda kurur kanın / Emanettir gider canın / Bir gün olur nazik tenin / Turab yahu düşünmen mi (Aşık Tahirî / Yahu Düşünmen mi) (Sezgin 1993: 83).*

teni toprak bol- 153/7 (Karamanlıoğlu 1989: 372).

toprağa düş- *Gecebaş geldi de el ayak şaştı / Han evler kapandı dükkânlar göçtü / Koş yiğit kalmadı toprağa düştü / Analar yürekten yanara benzer (Dadaloğlu / Koşma) (Sezgin 1993: 75).*

toprağa gel- (Özdoğru 1958: 47).

toprak saçlarını yol- *Gül dalında diken yarar / Diken güle vermez zarar / Toprak bir gün başın tarar / Saçlarını yolar bir gün (Seyranî / Bir Gün) (Sezgin 1993: 84).*

türab gözlerine dol- *Dünya olur bir gün harap / Ne bülbül kalır ne gurap / Rızka sebep olan türap / Gözlerine dolar bir gün (Seyranî / Bir Gün) (Sezgin 1993: 84).*

yeri toprak ol- *"Pişirdiğim aşla / Bağladığım başla gideyim / Üç gün yatak / Dördünde toprak olsun yerim!" derdi / Geleni gideni yokken gençliğinde bile / Akşamları gizli gizli bilinmez / Kimi gözlerdi (Behçet Necatigil / Bir Ölümden Kalanlar) (Sezgin 1993: 163).*

yir bol- (Arat 1979a: 454/4524).

1.4.3. Bu algılayışta aydınlıktan karanlığa gidiş söz konusudur:

kara yire gir- *Anma mısın öleceğin kara yire gireceğin / Azrail'e virüp canın ah n'ideyim ömrüm seni (İbrahim Gülşenî / Ah Nideyim Ömrüm Seni) (Sezgin 1993: 49).*

kara yerin altına in- *İşte kara yerin altına indim (İbrahim) (Bali 1997: 40).*

karanğu şu'lesiz yirge bar- *Bu kafesni tütîsi pervâz itedür uçkeli / Bir karanğu şu'lesiz yirge baradur dôtstarım = Bu kafesin tütîsi havalanmakta uçmağa / bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım (Ahmed-i Yesevî/Divan-ı Hikmet) (Eraslan 1991: 338-339).*

yaktı dünya bélen sav bullaş- / **yaktı dünya bélen sav huşlaş-** *Aydınlık dünyaya veda etmek (Kazan Tatarcası).*

yaktı dönyadan ayırıl- Aydınlik dünyadan ayrılmak (Kazan Tatarcası).

yaktı dönyaga küzlernè yom- Aydınlik dünyaya gözleri kapamak (Kazan Tatarcası).

1.4.4. Ölümün doğrudan yok oluş olarak algılanması hakkında:
fâniliğe intikal et- (Özdoğru 1958: 47).

faniye dönüş et- (Örnek 1979: 69). Ankara, Asrî Mezarlıkta bir mezar taşında yazmaktadır.

mengélék yukka küç- Ebedî yokluğa göçmek (Kazan Tatarcası).

pani bol- (Kazak Türkçesi).

yok bol- *ulug oğlum agrıp yok bolça...* “büyük oğlum hastalanıp ölünce ...” (BK G 9: Tekin 1988: 52-53); *yok bol- ulug küli çur sekiz on yaşap yok bol[tı]* = *Ulu Küli çur seksen [yaş] yaşayub yok oldu* (İhe Hüşotu: B 3: Orkun: 136).

yoqad- Yok olmak, ölmek (Hamilton 1998: 236).

1.5. Ölümün Uyku Olarak Algılanışı

1.5.1. Bu yaklaşımda ölmek bir tür istirahata çekilmektir.⁴ Aslında bu algılayıştaki bazı ifadeleri yok olmak, bazılarını da öbür dünyada yaşamaya başlamak veya öbür dünyada uyanmak olarak değerlendirmek mümkündür.

ayak suz- Ölmek (ayaklarını uzatmak) (Kazan Tatarcası).

⁴ Roux şu üç yerdeki *yat-* ve *yurtda kal-*’ı “ölmek” olarak yorumlamaktadır (Roux 1999: 149): *Keldi manğa Tat / Aydıñ emdi yat / Quşqa bolup et / Seni tiler us böri* (DLT I: 36). Aslında burada *yat-* kelimesi T. Tekin’in de çevirdiği gibi (Tekin 1989: 57) “yatmak, uzanmak” anlamına gelmektedir. *ögüm katun ulayu öglerim ekelerim kuncuylarım bunça yeme tirigi küñ boltaçı erti ölügi yurtda yolta yatı kaltaçı ertigiz* = (Kül Tiğin olmasaydı) *annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariye olacak idi, ölenler (de) yazıda yabanda yata kalacak idiniz* (KT K 9: Tekin 1988: 22-23). *teñriliğ kurtga yurtda kalmış yağlıg kamıç bulunım yağayu tirilmiş ölüimde ozmış = dindar (bir) ihtiyar yurtda kalmış yağlı (bir) kaşık kenarını yalayarak dirilmiş ölümden kurtulmuş* (İrk Bitiğ: 18: Orkun: 268).

cada kalgan Öldü, vefat etti (Naskali 1999: 56); **cat-** 1. Yatmak. 2. Yerleşmek. 3. Bulunmak; 4. Yaşamak, barınmak; 5. (Hareketin şu anda tamamlandığını yani şimdiki zamanı gösteren yardımcı fiil) (Naskali 1999: 55-56).

ebedî uykuya dalmak Ölmek (TS: 667).

gürge kiriben yat- *Eyâ dōstlarım ölsemin bilmem ki hâlim ne bolur / Gürge kiriben yatsam min bilmem ki hâlim ne bolur = Ey dostlarım, ölsemin ben, bilmem ki halim ne olur / kabre girerek yatsam ben, bilmem ki halim ne olur* (Ahmed-i Yesevî/Divan-ı Hikmet) (Eraslan 1991: 336-337).

kalıbı dinlendir- (Özdoğru 1958: 47).

mermer altında son uykusuna yat- (Özdoğru 1958: 47).

ölüm uykusıya bar- *Ölüm uykusıya barıp cihândın boldum âsûde / Mini istesengiz iy dostlar körgey siz uykuda* (28/1: Yücel 1995: 134).

uyuyup bir daha uyanma- (Özdoğru 1958: 47).

uyanama- *Neylersin ölüm herkesin başında / Uyudun uyanamadın olacak / Kimbilir nerde, nasıl, kaç yaşında / Bir namazlık saltanatın olacak / Taht misâli o musalla taşında* (Cahit Sıtkı Tarancı / Otuz Beş Yaş) (Sezgin 1993: 151).

uyumak Ölmek (Aktunç 1998: 295).

uzanmak Ölmek (Aktunç 1998: 295).

1.5.2. Ölümün gözlerini kapatmak olarak algılanması da uyumak maddesinin içinde ele alınabilir:

bul dünyeye mângi köz cum- (Kazak Türkçesi).

gözleri / gözü kapanmak (Yalım 1998: 189); **gözlerini kapamak / yummak** (Yalım 1998: 189); **köstöri cumulgan öldü**, gözleri kapandı (Naskali 1999: 123); **köz cum-** (Kırgız Türkçesi).

gözü sönmek (Yalım 1998: 189).

hayata gözlerini yum- (Özdoğru 1958: 47).

közü öttü 1) öldü (Yudahin 1988: 512).

meñgege (meñgèlekke) küz yom- Ebediyen olmak üzere gözleri kapamak (Kazan Tatarcası).

1.6. Ölümün Cezalandırma Olarak Algılanışı

Ölüm bazen bir tür cezalandırma olarak görülmektedir. Alp Er Tonga ağıtında ölüm “feleğin öcünü alması” ve “gizli tuzağı” olarak nitelendirilmektedir. Felek tuzak kurarak dünyadaki insanları azaltmaktadır, bunun dışındaki her şey de bahanedir, felek bir ok attığında dağların başı bile kertilmektedir (Tekin 1989: 8-11). Ölümün bir tür cezalandırma olarak algılandığını daha sonraki dönem eserlerinde de görmekteyiz.

Pertev Naili Boratav, çoğunlukla canın bedeninin iç organlarından birinde oturduğunun düşünüldüğünü, “can çekişmek” deyiminin ise Azrail’in insandan canı sökerek, sahibine eza vererek aldığına tanıklık ettiğini belirtmektedir (Boratav 1973: 33).

Azrâil hamle kıl- Ölüm haberi gelmeden / Ecel yakamız almadan / Azrâil hamle kılmadan / Gel dosta gidelim gönül (Yunus Emre/Güldeste) (Gökdemir 1990).

Azrail sineye pençesin vur- Azrail pençesin vurdu sinemden / Bağlayın yükümü hasretten gamdan / İster ayna getir o bağ-ı rem'den / Güntüm bitti su tükendi kısmet yok (Aşık Hicranî / Koşma) (Sezgin 1993: 85).

bastı ölüm axtaru Ölüm (onu) yere yıkarak bastırdı (ve yendi). (Bilinmeyen Bir Kahramana Ağıt, Tekin 1989: 14-15).

ecel celladından satır yemek (Sezgin 1993: 24).

ecel tuzağına bas- Ben bir derviş idim dostum / Hak'tan yana oldu kasdım / Ecel tuzağına bastım / Esenledim dünyam seni (Yunus Emre / Güldeste) (Gökdemir 1990).

ecelin kara pençesi alıp bir daha dönülmeyen yere götür- (Özdoğru 1958: 47).

öølek öçin al- (Alp Er Tonga Ağıtı, Tekin 1989: 8).

[öølekning] okı teg- (Feleğin) oku (ona) isabet etti (Bilinmeyen Bir Kahramana Ağıt, Tekin 1989: 14-15).

cavlağı çekmek Ölmek, ölüp gitmek (Aktunç 1998: 67); cavlağı çekti (Özdoğru 1958: 47).

cavlamak Ölmek (Aktunç 1998: 67).

cızdamı çekmek / cızdam etmek Ölmek (Aktunç 1998: 69).

cızdamlama Ölme; ölüm (Aktunç 1998: 69).

cicozlamak Ölmek (Aktunç 1998: 69).

cortlamak Ölmek (Aktunç 1998: 71).

çenesi boklu bezinen çakılmak (Örnek 1979: 97).

çez- (Rusça "kaybolmak, yok olmak" anlamına gelen *izçezat*'ın kısaltılmışıdır.) (Azeri Türkçesi).

çingırağı çekmek Ölmek (Aktunç 1998: 79).

deriyi tuzlamak Ölmek (Aktunç 1998: 88).

dört kolluya binmek (Örnek 1979: 97).

duası okunmak Öldürülmek; ölmek (Aktunç 1998: 94).

eşekler cennetini boylamak (Örnek 1979: 96).

geber- tkz. Ölmek (TS: 823).

güm! (Özdoğru 1958: 47).

gümbürdemek (Yalım 1998: 189).

gümlemek Ölmek; yok yere heder olmak (Devellioğlu 1980: 89).

hacı pintorosa kavuşmak (Yalım 1998: 189).

hayatı kaymak Ölmek (Aktunç 1998: 138).

helvasını ye- (Türkiye Türkçesi).

ifadesi tamam olmak (Yalım 1998: 189).

iki seksen uzanmak Ölmek (Aktunç 1998: 147).

imamın kayığına binmek Ölmek; cenazesi götürülmek (Aktunç 1998: 148). imamın kayığı Tabut (Aktunç 1998: 148); imamın kayığına binip git- (Türkiye Türkçesi).

kakırdamak Ölmek. Aşırı derecede üşümek; donacak hale gelmek (Aktunç 1998: 160).

kıkırdamak Ölmek ([Kıkırdamak], daha çok “ölmek” anlamında, [kıkırdamak] ise “üşümek, donmak” anlamında kullanılır.) (Aktunç 1998: 180).

kalıbı değiştirmek Eşanl. kalıbı dinlendirmek (Aktunç 1998: 161).

kalıbı dinlendirmek Ölmek (Aktunç 1998: 161).

kartollara aşağıdan bak- (Erzurum ağzı).

kuyruğu titretmek (Hayvan) Ölmek. -(Genellikle, sevilmeyen insan için) Ölmek, gebermek, zıbarmak (Aktunç 1998: 194); **kuyruğu titre-** (Özdoğru 1958: 47).

mort olmak (Yalım 1998: 189).

mortiyi çekmek Ölmek, vefat etmek (Devellioğlu 1980: 122).

mortlamak argo Ölmek (TS: 1577).

morto olmak Ölmek (Aktunç 1998: 217).

mortoyu çekmek argo ölmek (TS: 1577).

nalları atmak Ölmek (Aktunç 1998: 220).

nalları dikmek argo (hayvan veya hayvana benzetilen kişi) ölmek (TS: 1628).

Niyazi ol- Yok yere yaralanmak, ölmek (Aktunç 1998: 222).

papazı bulmak / papazı göt altında bulmak Kötü bir sonuçla karşılaşmak, belasını bulmak; ölmek (Aktunç 1998: 233-234).

sarıbabayı boyla- (Örnek 1979: 97).

(son) postayı çekmek (Yalım 1998: 189).

tahtalı köye muhtar olmak (Örnek 1979: 97).

tantuna gitmek Geçerli bir neden olmaksızın zarar görmek, boş yere kayıp etmek; yaralanmak, ölmek (Aktunç 1998: 274); **tantuna gitti** (Özdoğru 1958: 47).

taşlı köye muhtar olmak (Örnek 1979: 97).

tingırdamak (Yalım 1998: 189).

tırlamak Ölmek (Aktunç 1998: 282).

trampete git-

yallah tahtalı köye (Özdoğru 1958: 47).

yürümek 1. Ölmek (Devellioğlu 1980: 160).

zartayı çekmek Ölmek (Devellioğlu 1980: 161).

zıbarmak (Yalım 1998: 189).

2. Ölümün Olumlu Veya Olumsuz Olarak Algılanışı

Çok karmaşık olan ölüm, bazen olumlu, bazen de olumsuz olarak algılanmıştır.

2.1. Olumsuz Algılanış

Olumsuz bakışa göre ölüm, ümitleri solduran, insanı sevdiklerinden ayıran, geride kalanları sevgilisiz, yetim, öksüz bırakan, dünyayı karartan, derin üzüntülere sebep olan, müthiş acılar veren, matemlere gark eden şeydir. Bu bakışa göre ölüm, hayatın sevinçlerini, ümitlerini, güzellik ve zevklerini yok eden bir zalimdir ve çaresiz kalınılan korkunç bir sonudur.

başın toprak tara- *Gül dalında diken yarar / Diken güle vermez zarar / Toprak bir gün başın tarar / Saçlarını yolar bir gün* (Seyranî / Bir Gün) (Sezgin 1993: 84).

däm tuzı tavsıl- (Kazak Türkçesi).

karanıñ cerine bargan öldü, karanlığa gitti (Naskali 1999: 97).

karanğu şu'lesiz yirge bar- *Bu kafesni tûtisi pervâx itedür uçkeli / Bir karanğu şu'lesiz yirge baradur döstlarım = Bu kafesin tûtisi havalanmakta uçmağa / bir karanlık şulesiz yere varmakta, dostlarım* (Ahmed-i Yesevî/Divan-ı Hikmet) (Eraslan 1991: 338-339).

körmös cigen öldü (kötü ruh yedi) (Naskali 1999: 62); **ci-** yemek, (yemek) pişirmek (Naskali 1999: 62).

nazik teni turab ol- *Damarlarda kurur kanın / Emanettir gider canın / Bir gün olur nazik tenin / Turab yahu düşünmen mi* (Aşık Tahirî / Yahu Düşünmen mi) (Sezgin 1993: 83).

ömür tuzı tavsıl- (Kazak Türkçesi).

tatlı dünyada misafirliği son bul- *Tatlı dünyada misafirliğimiz son buluyor / Ömrünün kumbarası, galiba artık doluyor / Doğuşumdan beri karşımda duran aynadaki / Âşına çehreler, bir bir, silinip kayboluyor* (Bedri Gürsoy / Rubailer) (Sezgin 1993: 159).

teni toprak bol- 153/7 (Karamanlıoğlu 1989: 372).

toprağa düş- *Gecebaş geldi de el ayak şaştı / Han evler kapandı dükkânlar göçtü / Koç yiğit kalmadı toprağa düştü / Analar yürekten yanara benzer* (Dadaloğlu / Koşma) (Sezgin 1993: 75).

toprağa gel- (Özdoğru 1958: 47).

toprak saçlarını yol- *Gül dalında diken yarar / Diken güle vermez zarar / Toprak bir gün başın tarar / Saçlarını yolar bir gün* (Seyranî / Bir Gün) (Sezgin 1993: 84).

türab gözlerine dol- *Dünya olur bir gün harap / Ne bülbül kalır ne gurap / Rızka sebep olan türap / Gözlerine dolar bir gün* (Seyranî / Bir Gün) (Sezgin 1993: 84).

yaktı dünya bélen sav bullaş- / **yaktı dünya bélen sav huşlaş-** *Aydınlık dünyaya veda etmek* (Kazan Tatarcası).

yaktı dünyadan ayırıl- *Aydınlık dünyadan ayrılmak* (Kazan Tatarcası).

yaktı dünyaya küzlerné yom- *Aydınlık dünyaya gözleri kapamak* (Kazan Tatarcası).

yas bol- (DLT III: 159). **yas** *Ölüm, helâk* (DLT III: 159). Her ne kadar Kaşgarlı tarafından ayrı ayrı maddeler hâlinde değerlendirilmişse de “zarar, ziyan” anlamına gelen **yas** kelimesiyle bu kelimenin aynı kelime olabileceklerinden yola çıkarsak **yas bol-**’ta bir olumsuz algılamadan söz edebiliriz.

Altaycada **cetker** kelimesinin “bela, felaket; tehlike; şeytan, cin; ayartma” anlamlarının yanı sıra “ölüm” anlamında da kullanılması olumsuz algılamadan örneklerinden biridir (Naskali 1999: 60).

Ayrıca bk. 1.6.

2.2. Olumlu Algılanış

Ölümün olumlu olarak değerlendirilmesinde ecel denilen şey, erlerin kevseridir, beklenen mutluluk ölümün eşliğindedir ve ölüm gerdeğe girer gibi kucaklanacak bir şeydir (Sezgin 1993: 27).

amırap kalgan ölen; huzura kavuşan (Naskali 1999: 25). **amıra-** 1. Dinlenmek; 2. Sakinleşmek (Naskali 1999: 25).

bojogon öldü, vefat etti (Naskali 1999: 42); **bojo-** 1. Kurtulmak. 2. Son bulmak, bitmek; 3. Boşaltmak. 4. Zayıflatmak (Naskali 1999: 42). Kelimenin **bojodıl-** şeklinin “Kurtulmuş olmak” (Naskali 1999: 42), **bojon-** şeklinin 1. (At için) çözülmek, boşalıp kurtulmak. 2. Herhangi bir ağırlıktan kurtulmak (Naskali 1999: 42) ve **bojot-** şeklinin 1. Kurtarmak. 2. Zayıflatmak. 3. Hafifletmek (Naskali 1999: 42) manalarından hareketle burada “ölmek” manasının içinde “kurtuluşa ermek” anlamının bulunduğunu ileri sürebiliriz.

canı cay tap- canı rahatlamak, ölmek (Oraltay 1984: 90).

ebedi haz diyarına git- *Artık üzülmemek düne, bilhassa yarına / Gitmek ve gelmemek ebedi haz diyarına ...* (Mithat Sertoğlu / Yolculuk) (Sezgin 1993: 142).

Bu bakışa göre, ölmek aynı zamanda bir kurtuluştur:

cihândın âsûde bol- *Ölüm uykusıya barıp cihândın boldum âsûde / Mini istesengiz iy dostlar körgey siz uykuda* (28/1: Yücel 1995: 134).

kurtul- (Özdoğru 1958: 47).

Ama ölümden kurtulmak da kurtuluş olarak değerlendirilmektedir: **Kurtulmaz** (Özdoğru 1958: 47). Ölümden kurtulamamak ise yenilgi olarak değerlendirilmektedir:

Asya gribinin üçüncü turunda nakavt oldu (Özdoğru 1958: 47).

ölimge ceñil- (Kazak Türkçesi).

Kaynaklar

- Aktunç, Hulki (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. 2. baskı. İstanbul: YKY.
- Arat, Reşid Rahmeti (1979a). *Kutadgu Bilig: Metin. I*. Tıpkıçekimle yapılmış 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları
- Arat, Reşid Rahmeti (1979b). *Kutadgu Bilig: İndeks. III*. Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1987). Do ğ u Türkçesinden çeviren, izahlı indeksi ve notları hazırlayan. *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. Vekayi: Babur'un Hâtıratı. I-II*. Önsözü ve tarihî özeti yazan Y. Hikmet Bayur. 2. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1988). *Kutadgu Bilig: Çeviri. II*. 4. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık*. 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Arat, Reşid Rahmeti (1986). *Eski Türk Şiiri*. 2. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Araz, Nezihe, Umay Günay, Nail Tan, Kamil Toygar, Enis Öksüz, Bilge Seyido ğ lu (Tarihsiz). *21. Yüzyılın Eş ğ inde Örf ve Âdetlerimiz (Türk Töresi)*. 2. baskı. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı yayınları.
- Atalay, Besim, çev. (1985-1986) (DLT). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercemesi. I-III; Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*. IV. 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Bali, Muhan (1997). *Ağ ı tlar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı yayınları.
- Barthold, V. V. (1975). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Haz. Kâzım Yaş ar Koprıman, Afş ar İsmail Aka. Ankara.
- Barutçu-Özönder, F. Sema (1998). *Stiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharma-kośaśāstra'sına yazdığı tefsirin ETü. tercümesi Abidarım kınlı ğ koş avarti ş as-tirtaki çmkirtü yöri ğ lerning kingürüsü'nden*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Battal, Aptullah (1988). *İbni-Mühennâ Lûgati: İstanbul Nüshasının Türkçe Bölü ğ ünün Eñdeksidir*. 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Bayrı, Mehmet Halit (1947). *İstanbul Folkloru*. İstanbul: Türk Yayınevi.
- Boratav, Pertev Naili (1969). *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: Bilgi yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (1973). *100 Soruda Türk Folkloru: İnanış lar, Töre ve Törenler, Oyunlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Buluç, Sâdettin (1993). "Şaman." *İslâm Ansiklopedisi*. 11, 311-335. Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.
- Caferoğlu, Ahmet (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Caferoğlu, Ahmet (1931). *Abû - Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*. İstanbul.
- Ceylan, Emine (1996). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe/Türkçe-Çuvaşça Sözlük*. Ankara: Simurg.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Courteille, Abel Pavet de (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris.
- Dankoff, Robert, haz. (1982-1985). *Mahmud al-Kaşgari. Compendium of the Turkic Dialects = Türk Şiveleri Lügati: Diwan Lugat at-Turk. I-III*. In collaboration with James Kelly. Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources. Harvard University.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri: Osmanlı Lehçesi*. Çev. Ali Ulvi Elöve. Mf. V. İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (1980). *Türk Argosu: İnceleme ve Sözlük*. Genişletilmiş 6. baskı. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, İsmail (1989). "Malatya'da Ölümle İlgili Âdetler, İnanışlar." *İnönü Üniversitesi III. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğler Malatya 19-21 Ekim 1988*. Haz. Mehmet Yardımcı-Tahir Kutsi Makal. İstanbul, 102-109.
- Doğan, Lütfi, çev. (1954). "İbni Fadlan Seyahatnamesi (Rihletü'bni Fadlan)." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, sy. I-II, 59-80.
- Dokuman, Filiz, haz. *Markopolo Seyahatnamesi I-II*. Tercüman 1001 Temel Eser: 87-88. Yayın yeri ve tarihi belli değil.
- Eckmann, János (1956). *Nehcü'l-Feradis. I: Tıpkıbasım*. Ankara: T[ürk] D[il] K[urumu] yayınları.
- Eraslan, Kemal, haz. (1991). *Ahmed-i Yesevi. Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve diğerleri (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü: Kılavuz Kitap. I*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Erol, Aydil (1992). *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*. Genişletilmiş-geliştirilmiş 2. baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.

- Ersoylu, Halil, haz. (1996). *Kız Destanı: Hazâ Hikâyet-i Kız ma'a Cühûd*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gabain, A. Von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gökçeoğlu, Mustafa (1997). *Kıbrıs Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Genişletilmiş 3. baskı. Galeri Kültür yayınları.
- Gökdemir, Sevgi, Ayvaz Gökdemir, haz. (1990). *Yunus Emre Güldeste*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Gözaydın, Nevzat (1991). "Türkiye'de ölü ve ölümlle ilgili anlatılar kataloğu üzerine." *Türkoloji Dergisi*, IX/1, 23-42.
- Gözaydın, Nevzat (1992). "Türkiye'de ölü ve ölümlle ilgili anlatılar kataloğu VI." *Türkoloji Dergisi*, X/1, 39-61.
- Grönbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü: Cadex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. Çev. Kemal Aytaç. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Gürsoy-Naskali, Emine, Muvaffak Duranlı, haz. (1999). *N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından Genişletilmiş Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Hamilton, James Russell, düz.-çev.-yor. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü: Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İliştin Uygurca El Yazması*. Çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Houtsma, M. Th. (1804). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden-E. J. Brill.
- İnan, Abdülkadir (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*. 4. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Kadri, Hüseyin Kâzım (1927-1945). *Türk Lûgati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lûgatleri*. 1-4. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kalafat, Yaşar (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Genişletilmiş 2. baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989). *Seyf-i Sarâyî. Gülistan Tercümesi: Kitâb Gülistan bi't-Türki*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Köprülüzade Mehmed Fuad (1929). *Influence du Chamanisme Turco-Mongol Sur les Ordres Mystiques Musulmans*. İstanbul: İstanbul Darülfünunu Türkiyat Enstitüsü Muhtıraları.
- Köprülü, Fuad (1966). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. 2. basım. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları.
- Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Mélikoff-Sayar, Irène (1954). *Documents 2. Le Destân D'Umûr Pacha (Düstûr-nâme-ı Enverî): Texte, Traduction et Notes*. Paris: Bibliothèque Byzantine.
- Nadalyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak, red. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR İstitut Yazıkoznaniya.
- Necip, Emir Necipoviç (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Çev. İklil Kurban. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Oraltay, Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar, çev. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1988). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. Genişletilmiş 3. baskı. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları.
- Ölmez, Zuhâl Kargı (1996). *Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1979). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. 2. baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis (1995). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları.
- Özdoğru 1958, Nüvit (1958). *Türkçemiz*. İstanbul.
- Paasonen, H. (1950). *Çuvaş Sözüğü*. İstanbul: T[ürk] D[il] K[urumu] yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (1995). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1893-1911). *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. I-IV. St. Petersburg.
- Radloff, Wilhelm (1994). *Sibirya'dan*. I-IV. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Rásonyi, Lászlir. *İstanbul Tarihte Türklük*. 2. baskı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII.
- Ross, E. Denison (1994). *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. Çev. Emine Gürsoy-Naskali. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

- Roux, Jean-Paul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Sağol [Yüksekkaya], Gülden (1993-1999). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Giriş ve Metin*. I, Sözlük. II, Tıpkıbasım. Birinci bölüm: 1^b-300^b. III, Tıpkıbasım. İkinci bölüm: 301^a-587^b. III. Harvard University.
- Sağol [Yüksekkaya], Gülden. *Nehcü'l-Feradis: Giriş-Tenkitli Metin-Sözlük-Dizin-Arapça İbareler (2 Bölüm)*. Basılmamış Doçentlik Çalışması.
- Sezgin, Ahmet, Cengiz Yalçın (1993). *Türk Edebiyatında Ölüm Şiirleri Antolojisi*. İstanbul: Ünlem yayınları.
- Steingass, F. (1930). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Second impression. London.
- Tannagaşeva, Nadejda N. Kurpeško, Şükrü Halûk Akalın (1995). *Şor Sözlüğü*. Adana: Türkoloji Araştırmaları yayınları.
- Tanyol, Cahit (tarihsiz). *Örf ve Âdetler Sosyolojisi Bakımından San'at ve Ahlak*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrnsimit: Burkancılarm Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâsika Tarikatine Âit Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Tekin, Talât (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, Talât (1989). XI. Yüzyıl Türk Şiiri: *Dîvânü Luğâtî't-Türk'teki Manzum Parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, Talât (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg yayınları.
- Tekin, Talât (1995). Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez ve Süer Eker, haz. *Türkmence-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg yayınları.
- Tekin, Talât (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Simurg yayınları.
- Thackston, W. M. (1993). Turkish transcription, Persian edition and English translation. *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza. Baburnama. I-III*. Harvard University.
- Thomsen, Vilhelm (1916). *Turcica: Études Concernant L'interprétation des inscriptions Turques de la Mongolie et de la Sibérie*. Helsingfors: Société Finno-Ougrienne.
- Thomsen, Vilhelm (1993). *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri. Çözölmüş Orhon Yazıtları*. Çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

- Tuna, Osman Nedim (1960). "Köktürk Yazıtlarında "Ölüm" Kavramı ile İlgili Kelimeler ve "kergek bol-" Deyiminin İzahı." VIII. *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 131-148.
- Türk Dil Kurumu (1963-1982) (DS). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. I-XII. Ankara.
- Türk Dil Kurumu (1963-1977). (TTS). XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*. I-VIII. Ankara.
- Türk Dil Kurumu (1998). (TS). *Türkçe Sözlük*. 1-2. 9. baskı. Ankara, 1998.
- Vasiliev, Yuriy (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Yalım, Özcan (1998). *Türkçe'de Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yaman, Ertuğrul, Nizamiddin Mahmud (1998). *Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Yıldırım, Dursun (1972). "Dede Korkut ve Yunus Emre'de Hayat, Tabiat, Tanrı ve Ölüm." *TDED*, XX, 37-47.
- Yudahin, K. K. (1988). *Kırgız Sözlüğü*. I-II. Çev. Abdullah Taymas. 2. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Yüce, Nuri (1988). *Mukaddimetü'l-Edeb. Xvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşhası: Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Yücel, Bilâl (1995). *Bâbü'r Dîvânı: Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları.